

Тетяна Сидоренко

ОБРАЗ ІСУСА ХРИСТА В ПОЕЗІЇ ІВАНА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

Центральною олітературеною постаттю у християнських текстах барокового поета II половини XVII ст. Івана Величковського є образ сина Божого Ісуса Христа. Це та ключова фігура, те духовне ядро всього образно-тематичного наповнення поезії І. Величковського, навколо якого групуються інші (хоча й не другорядні) персонажі Святого Письма з відповідною їхньою поетично оспіваною канонічною діяльністю — ангели, архангели, святі зі своїми земними іменами, що здобули ласки Христової вже на Небі; херувими, серафими. Аналізуючи “Размышление о страстях Христовых”, по-своєму синкретичний, навіть калейдоскопічний у жанровому відношенні текст, передусім впадає в око: маємо справу з поетичним житієм — панегіриком, написаним у стилі високої проповідницької барокової орації.

Для розуміння художньо-стильової еволюції української герменевтичної (тобто тематично та образно зануреної у священні тексти) поезії, ідеальним зразком якої є “Размышление...”, слід вдатися бодай до невеликого історичного екскурсу. “Навколобіблійну”, “навколоєвангельську” тему почало свого часу розвивати католицьке духовенство. Наслідуючи західно-європейські зразки, в середині XVI ст. магістр Вендроговський¹ у латинській оді оспівує Різдво; майже одночасно з ним це ж свято латинськими гекзаметрами оспівує Соліковський², щедро використовуючи міфологічні ремінісценції.

Українська література XVII ст. також мала цілу низку творів подібного змісту, “починаючи з “Вірша о трагедии Григорія Богослова на священній великій пятюк и на день воскресіння Христова” (Львів, 1630) і “Размышления о муце Христа спасителя” (Львів, 1631) — і до кінця століття, до 1670—1680 рр., коли Іван Величковський склав і вмістив до своєї збірки “Вѣнец от 12 звѣзд страстѣм Христовым”³.

Твір, що розглядається в даній статті, має оригінальну структуру, що, однак, не суперечить бароковим традиціям стосовно художньої організації літературного матеріалу. Перша умовно-композиційна частина “Размышлений...” — “Стихи предословныя к господу нашему Ісусу Христу” — це риторично-патетичний шестирядковий заримований текст, інтонаційно витриманий у манері етикетного самоприниження. Цей своєрідний “літературний реверанс” — не що інше як відгомін середньовічної літературної традиції, згідно з якою кожен книжник, розпочинаючи свою священну справу книгописання, повинен був передусім вдатися до самоприниження (чи не для того, щоб потім возвеличитися?)⁴. Івана Величковського з цього погляду можна назвати консерватором у кращому розумінні цього слова. Риторична фігура “кто благодарити тя [Ісуса Христа. — С.Т.] возможно” сприймається як одне з вічних запитань усіх праведних християн, а не однієї людини, що вдається до приниження заради приниження. Отож ця етикетність сповнена вже нового, християнського змісту, який засвідчує соборність, вселюдськість християнського віровчення. Красномовне підтвердження цьому — потрійне вживання займенників у множині: “о нас”, “єсмы”, “за нас” [за людей.

¹ Див.: *Перетц В.Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI — XVIII вв. — М.— Л., 1962. — С.141.

² Там само.

³ Там само. — С.143.

⁴ З цього приводу філософськи-повчально сказано в Євангелії від Луки: “...кожен, хто сам себе підносить, принижений буде, а хто принижує себе, — возвеличиться” (18:14).

— С. Т.]. Поет-священик, отже, бере на себе велику відповідальність звертатися до Того, в Кого вірує, не суб'єктивізовано, а говорити голосом багатьох віруючих людей, можливо — навіть всього християнського люду. Мобілізує-заклично звучить передостанній рядок “Обаче должны есмы воздавати славу”, глибинний зміст якого можна зрозуміти так: у взаємостосунках людина—Бог людина не звільняється від обов'язків. І лише ту людину можна вважати щирим християнином, яка ставиться до цього обов'язку прихильно, яка свою віру проносить не через безтурботну свободу, беззмістовну радість, а саме через прославлення Бога своєю працею, своєю творчістю, своїми стражданнями і слізьми, а потім уже й радістю, яка подолала ці сльози.

Людина-творець богооудухотвореного молитовного типу свідомості Іван Величковський естетизує релігійні ідеали і в цьому, і в інших своїх поетичних текстах християнської тематики іде до цієї мети. Поет з більшим чи меншим рівнем художньої досконалості, володіючи в той бароковий час літературними прийомами, аби “...досягнути найбільшої інтенсивності у вжитку поетичних засобів”⁵.

Друга умовно-композиційна частина аналізованого тексту — “Предословіє”. На наш погляд, це ледь-ледь ритмізована проза, що абсолютно пластично накладається на кілька найвідоміших епізодів книг Святого Письма, зокрема старозавітного Буття та новозавітного Євангелія від Луки. А ще тут присутні кілька деталей явно апокрифічного походження. Ні про те, що Адам у свій “післяяблучний” період згрішив у Едемі рівно п'ять разів (через складові процесу пізнання) “п'ятьма чувствами своїми”⁶ — слух, зір, дотик, нюх, смак⁷; ні про те, що на землі на нього чекали ще сім смертних гріхів, — ми в Бутті не прочитаємо. В канонізованому тексті Біблії, в епізодах, про які йдеться, цієї знаково-цифрової символіки немає. Можливо, цю систему виробила церковна література суто утилітарного призначення. Так чи так поет-священик використовує цю цифрову символіку, перенісши її знаковість на божественного новозапівного героя Ісуса Христа. Саме йому Всевишній повелів розплатитися за “дванадцятократныя перваго человека падения”⁸. І саме він, прочитаємо в передостанньому абзаці даного тексту, “пять крат паде, неся крест на гору Голгофу,.. а седмь крат паде,.. идуци от вертограда к Аннѣ-архієрею...”⁹. З цього приводу не можна принагідно не згадати аналітичної формули Д. Чижевського про те, що українські письменники барокової доби черпали зі світових джерел і самі впливали на ці джерела¹⁰.

Аналізуючи цю прозову частину “Размышлений...”, варто говорити про автора як про популярного тлумача тексту Святого Письма. Це так званий нижчий рівень прочитання Біблії, який обмежується лише доступним, зрозумілим навіть для малоосвіченої пастви переказом та поясненням певних Біблійних епізодів. До вищого рівня аналізу книг Святого Письма, який передбачає власне науковий підхід до цієї справи, І.Величковський не дійшов.

⁵ Чижевський Д. Український літературний барок. — Прага, 1941. — С.53.

⁶ Величковський І. Твори. — К., 1972. — С.92.

⁷ Проти процесу пізнання як обов'язкової прикмети світської освіти рішуче виступав ще апологет християнства Іван Вишенський у своїх “Посланнях”, ортодоксально вважаючи, що для богоугодної людини вистачить однієї лише церковної освіти. Все інше — “єресь”, “комедійство” і “машкарство”. Чи не є це своєрідним літературним продовженням Іваном Величковським “антисвітської теми”?

⁸ Величковський І. Твори. — С.93.

⁹ Там само.

¹⁰ Див.: Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Т., 1994. — С.318.

Отже, “пустивши в хід” механізм антитетичності (Старий Завіт – Новий Завіт, перша, Богом створена людина – Адам – друга Боголюдина – Ісус Христос, гріх – його спокутування), І.Величковський творить грані ідеального образу Спасителя людства від гріховної загибелі, можливо навіть мимохіть доводячи, що силою слова – поетичного чи прозового – можна визначити два поетичні стани “христілюбної душі”: її сльози “о невинності смерті сына Божія” і її вічну радість від усвідомлення присутності Бога, що дає себе знати через “дары его дивныи и добродѣйства многи и неизреченыи и невидимыи”¹¹.

Авторське поетичне резюме “Страсть Ісуса мого з жалем размышляю / и из глубины сердца сице возываю...”¹², хоча й витримане в експресивно-екзистенційному тоні, проте цілком логічно підводить нас до прочитання наступних текстів збірки, які згруповані під спільним заголовком “Вінці” і які можна назвати поетичною Біблією, наповненою найдостойнішими канонізованими особами, подіями та фактами. За жанром – це панегірики¹³, тому сам жанр з огляду на свої специфічні ознаки (піднесеність, урочистість, безмірна патетика) диктує поетові свої правила, зобов’язує його до відповідної організації художнього матеріалу. Проте це не світський, а духовно-релігійний панегіризм. Оспівувані тут особи – це Біблійні та агіографічні персонажі. В ім’я їхнього возвеличення, в ім’я ідеалів святості поет не скупиться на церковне ораторське красномовство, урочистість, пишність стилю, застосування дивовижних мовних фігур і тропів.

Цікавим видається насамперед те, що автор лишається вірним знаково-цифровій системі, яка в християнській свідомості сприйняття світу (зокрема й есхатологічного) відіграє чималу роль. “Вінців” рівно сім. Отаких “знакових” цифр у християнській свідомості дуже багато (“Об’явлення Іоанна Богослова” зіграло в цьому плані відповідну роль), і всі вони наповнені певним сакральним змістом. Більше того, “на глибоке переконання автора [навіть] кожна літера українського алфавіту має сакральний зміст. Одна його частина – це своєрідний код мови Пресвятої Богородиці..., а друга... – це “мова наша ко Христу”¹⁴ (мається на увазі азбучний вірш).

Отже, цих натхненних богословських панегіриків у збірці рівно сім. І всі вони витримані в дусі традицій патристичної літератури, що дають про себе знати ще з часів перекладної літератури Київської Русі. Це означає, що автор був знайомий з такого роду літературою, чим ще раз довів свою освіченість і духовні пріоритети.

Найперший “Вінець” – “главѣ церковной Ісусу Христу от звѣзд дванадесят от молитв чрез праздники его дванадесят”¹⁵. Через окремі факти Новозавітної Біблійної історії (від хрещення в річці Йордані і до посмертного воскресіння) образ Ісуса Христа прочитується так, як його подано в канонічно-євангельському контексті. Але це найголовніша аналітична думка щодо цього тексту. Значно цікавішою може видатись наступна теза. Цей християнський вірш Івана Величковського, можливо, як жоден інший, є реальною художньою ілюстрацією деяких естетичних засад української літератури бароко, зокрема щодо поєднання, здавалося б, непоєднуваного: високого й низького, небесного й земного,

¹¹ *Українська поезія*. Кінець XVI – початок XVII ст. – К., 1978. – С.231–233.

¹² *Величковський І.* Твори. – С.93.

¹³ Беремо на себе сміливість не погодитися з самим Д.Чижевським, який вважає “Вінці” за жанровою природою епіграмами. Про це див.: *Чижевський Д.* Укр. літ. барок. – С. 62. Одне з “найсвіжіших” визначень епіграми, наприклад, таке: це жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваною, градаційно завершеною кінцівкою (пуантом) // *Літературознавчий словник-довідник*. Видавничий центр “Академія”, К., 1997. – С.239.

¹⁴ *Криса Б.С.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII –XVIII ст. – Л., 1997. – С.139.

¹⁵ *Величковський І.* Твори. – С.93.

духовного й тілесного і т. ін. Тобто знову антитетичність як мистецький виражальний засіб дає про себе знати. Якщо майже кожен перший рядок цього вірша — те, що одним словом зветься “Небесне” чи “духовне”, то кожен другий (без майже) — це вдало вмонтована в художню тканину твору молитовна просьба перед Всевишнім, мовлена вустами слабкої, грішної, земної людини. Звертає на себе увагу структура цих прохань: на перше місце, як правило, ставиться дієслово-імператив: дай, змири, воздвигни. Це надає особливої значущості змісту твору, “працює” на його загальну ідею взаємин людина—Бог, Бог—людина. Не лише Бог потрібен людині — людина, мабуть, також потрібна Богові. Бо саме через дії земної людини й відчувається практична реалізація його Закону і Благодаті. Отже, Івана Величковського в цьому зв’язку можна назвати “проповідником народного християнства”, творцем ідеї “про демократичного Христа”¹⁶.

Другий “Вінець” можна вважати достойним внеском поета у “творення Богородичого культу як явища українського літературного бароко”¹⁷. Це світлий, наповнений євангельською благочестивістю текст, у якому відкрито звучить хвала справжній жінці, обраній Богом серед усіх жінок для народження Спасителя людства. Текст структурується за тим же бароковим принципом антитези: перший рядок кожного з дванадцяти двовіршів — це слава Богородиці, другий — молитовне звернення до неї з надією на краще земне життя. Ось деякі з цих молитовних прохань: “дажд душе ми неплодной быти доброплодной”, “очисти мя, стрѣтенна в беззаконіи”, “obleци душу нагу в благодать ея”.

Далі йдуть “вінці” во славу святих на підставі особистих чеснот (архістратиги Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, св. Варвара, ангели, архангели, серафими, херувими, Іван Предтеча). Кожен із цих текстів по-своєму цікавий, оснований на вітчизняній агіографії.

Останній — сьомий “вінець” — логічне завершення першого (отже, тут присутнє ще й обрамлення, можливо, запозичене Величковським з православної іконографії): поет знову співає славу Ісусу Христу, висловлює безмірну вдячність за його свідому жертвність і спасіння завдяки їй всього людства від загибелі. Детальний, навіть натуралістичний опис катувань Ісуса Христа перед стратою, пересипаний численними церковнослов’янізмами, — це знову ж таки літературне втілення барокових концепцій. Вражає емоційність, експресивність стилю, поєднана з “тихою мовою молитви” (термін А. Макарова).

Таким чином, під вправним пером поета-священника в літературному варіанті ніби ожили події та герої Біблійних та агіографічних текстів у всьому своєму терпінні й подвижництві во славу Божу.

м. Ніжин

¹⁶ Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. — Т.ІІ. — С.23.

¹⁷ Крива Б.С. Пересотворення світу... — С.138.

